

بازی بزرگ روسیه و ایران

سفرنامه‌ها و شرق‌شناسی

یک بررسی و معرفی

• مرضیه سلیمانی

- **Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and orientalism**
- **Author: Elena Andreeva**
- **Publisher: Routledge (۲۰۰۷)**
- **Language: English**
- **Hardcover: ۲۷۳ Pages**
- **ISBN: ۰۴۱۵۷۷۱۵۳۶**

تاریخ روابط ایران و روسیه به قرن‌ها و هزاره‌ها پیش بازمی‌گردد. اما بسیاری از متفکران و سیاست‌گذاران معتقدند اساس اصول دیپلماسی امروز روسیه را آموزه‌ها و فرامین پتر کبیر تشکیل می‌دهد. از هنگام تهاجم روس‌ها به ایران، در سال ۱۱۰۲ ه. ش و به فرمان پتر کبیر، تا به امروز روابط ایران و روسیه نشیب و فرازهای بسیاری را پشت سر گذاشته است. تصرف بخش‌هایی از ایران، تقسیم آن با عثمانی، و جنگ‌های معروف به جنگ‌های ایران و روسیه که دوره‌ی اول آن از ۱۱۷۸ تا ۱۱۸۸ شمسی و دوره‌ی دوم از ۱۲۰۱ تا ۱۲۰۳ شمسی به طول انجامید، از جمله مظاهر بارز این فراز و فرود است. امضای قراردادهای گلستان و ترکمانچای و تغییر مرزهای طبیعی ایران تنها پیامد این روابط نبود. برابر حاکمیت دو کشور پس از قرارداد بازرگانی ایران و شوروی در ۲۵ مارس ۱۹۴۰ به رسمیت شناخته شد و متعاقب آن بر مالکیت متساوی دو دولت بر دریای مازندران تأکید شد.

ایران، یکی از کهن‌ترین کشورهای جهان است و همواره، از دوران باستان و روزگار امپراتوری‌های بزرگ مادها، هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان، تا هنگام گسترش اسلام و مذهب تشیع در آن، با کشورهای دور و نزدیک ارتباط دانسته است. اغلب سفرنامه‌های اروپاییان، در زمان صفویه و پس از آن نوشته شده‌اند؛ اما نخستین سفرنامه‌های اروپایی در خصوص ایران، از آن هروودوت و فیثاغورث است که بعدها مورد استفاده‌ی مورخان و جغرافی‌دانان دیگری همچون گزنفون، استرابو، بطلمیوس، کتزیاس و... هم قرار گرفت.^۱

سفرنامه‌ها، پس از کتاب‌های تاریخ و تذکره‌های شخصی، از مهم‌ترین منابع تاریخی و از جالب‌ترین کتب روایی و اقلیمی، و خواندنی‌ترین نثرهای فارسی بوده‌اند. البته در سفرنامه‌ها چون شرح وقایع و حوادث و مشاهدات مقصود بوده و اغلب در طی مسافرت و به تعجیل ثبت می‌شده است، مجال عبارت‌پردازی نمی‌ماند. به این سبب اکثر سفرنامه‌ها دارای نثر مرسل است که به اسلوب و انشای ساده و روان نوشته شده و به همین دلیل، جز مواردی معدود، از تکلفات منشیانه عاری بوده است.^۲ در ایران، عصر صفوی را عصر ثبات سیاسی و در نتیجه، دوران توجه و تشدید علاقه اروپاییان به ایران دانسته‌اند. اغلب سفرنامه‌نویسان اروپایی این دوره، نمایندگان سیاسی، مذهبی و بازرگانی

کتاب، بررسی ۲۰۰ سفرنامه و خاطره از سیاحان و مقامات رسمی روسیه در قرن نوزده و اوایل قرن بیست ایران است که با ایران به مثابه بخشی از «بازی بزرگ» ارتباط یافتند

روسیه و ایران

ژئوپولیتیک ایران. به همین دلیل روسیه همواره در خلاء و یا تضاد ارتباط غیردوستانه با غرب، متحد واقعی خویش را در ایران جستجو می‌کرده است. ظهور تنش‌هایی بین تهران و مسکو در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم، تغییر در سیاست خارجی ایران را در پی داشت. و در زمان سلطنت پهلوی دوم، که ایران به یکی از نزدیک‌ترین متحدان آمریکا بدل شده بود، مسکو ایران را بیشتر بخشی از غرب می‌دانست تا شرق.

پس از آن خانم آندروا به بررسی پدیده‌ی «اوراسیانیسم» می‌پردازد، دکترینی کمابیش فلسفی - سیاسی که در دهه‌ی ۱۹۲۰ از سوی مهاجران روسی مورد حمایت قرار گرفت. آنها معتقد بودند از آنجا که روسیه ترکیب منحصر به‌فردی از اسلاوهای ارتدوکس و ترک‌زبان‌های مسلمان است. حتماً می‌باید دوستان اصلی خود را از میان مردم شرق برگزیند. بدین ترتیب در دهه‌ی ۱۹۹۰، ایرانی‌ها به عنوان متحدان اصلی روسیه ارتدوکس جلوه کردند؛ به‌خصوص که آمریکا برای ایرانیان شیطان بزرگ بود و برای روس‌ها هم - اگرچه نه با چنین شدتی - موقعیتی مشابه داشت. بعدها، با افزایش تعداد ناسیونالیست‌های روسی، روس‌ها علی‌رغم اینکه به دلایل پراگماتیک هنوز هم ایران را متحد خود می‌دانستند، با دیده‌ی تردید به ایران نگریستند. آن‌ها بدون توجه به اختلافات روسیه و اتحادیه‌ی اروپا، غرب یعنی «اروپای کهن» را جذاب‌تر یافتند. تنش فیما بین روس‌ها و اقلیت‌های مسلمان درون روسیه بالا گرفت و اوراسیانیسم رو به افول نهاد.

با ذکر این مقدمات، آندروا به داستان خویش بازمی‌گردد. به میانه و اواخر قرن نوزدهم، هنگامی که این تفاوت‌ها و چنددستگی‌ها به گونه‌ای دیگر در میان نخبگان روسی در جریان بود، وی با تمرکز بر سفرنامه‌های سیاحان روسی، تصویری از ایران را ارائه می‌دهد که این سیاحان در کتب خود شرح کرده‌اند و در این خصوص، روشنفکران و نویسندگان این سفرنامه‌ها را به دو گروه تقسیم می‌کند: اسلاو‌فیل‌ها (علاقه‌مندان به اسلاوها)، و آن‌ها که به غرب تمایل دارند. اسلاو‌فیل‌ها یکتایی روسیه - به عنوان یک تمدن ارتدوکس اسلاو - را می‌ستودند، در حالی که غرب‌باوران روسیه را در متن کشورهای غربی قرار داده بودند.

اما نویسنده تفسیر خاص خویش را دارد. او می‌گوید تنها غرب‌گرایان نبودند که با سفر به ایران شیفته‌ی آن می‌شدند، بلکه اسلاو‌فیل‌ها هم طی بازدیدهایشان از این کشور، آن را شگفت‌انگیز و زیبا و مردمانش

کشور متنوع خود بودند. کسانی مانند آنتونی جنکینسون، وینجتینود الساندری، آنتونی و روبرت شرلی، پیترودلا واله، سر توماس هربرت، ژان باپتیست تاورنیه، آدام اولتاریوس، ژان شاردن و... سفرنامه‌های ایشان منابعی مهم برای انتشار اطلاعات تاریخی، جغرافیایی، معشیتی، سیاسی و فرهنگی ایران بود.

در دوره‌ی قاجار نیز جی فورستر، سرجان ملک، ژوبر، موریه، اوژن فالاندن، کریوتر، سر راولینسون، کنت گوینو، جی ملگونوف، ژنرال شیندلر، مادام دیولافوا، سون هدین، ادوارد براون، جورج کروز با انتشار سفرنامه‌ها و خاطرات خود، فراهم آورنده‌ی همان اطلاعات بوده‌اند. به‌طور کلی، ۸۶ نفر در نیمه‌ی اول سده‌ی نوزدهم، و ۱۰۸ نفر در میان سال‌های ۱۸۵۰ تا ۱۸۹۰ یعنی دوره‌ی سلطنت ناصرالدین شاه به ایران آمده‌اند که از بین آن‌ها تعداد ۴۳ نفر در سال‌های ۱۸۸۰ تا ۱۸۹۰ در ایران بوده‌اند.^۳

درخصوص رابطه‌ی ایران و روسیه، علاوه بر کتاب‌های تاریخی و سیاسی متعددی که به‌ویژه در سال‌های اخیر و گاه با اغراض پیدا و پنهان نوشته می‌شد، انتشارات معتبر راتلج به تازگی کتابی جالب و سودمند را به دست چاپ سپرده است. «روسیه و ایران در بازی بزرگ: سفرنامه‌ها و شرق‌شناسی» عنوان این کتاب است که توسط لنا آندروا در ۲۷۳ صفحه منتشر شده. کتاب، در واقع بررسی سفرنامه‌ها و خاطرات سیاحان و مقامات رسمی روسیه در قرن نوزده و اوایل قرن بیست ایران است که با ایران به مثابه بخشی از «بازی بزرگ» ارتباط یافتند. «بازی بزرگ» واژه‌ای است که جهت رقابت‌ها و برخوردهای استراتژیک میان امپراطوری بریتانیا و روسیه‌ی کبیر بر سر آسیای مرکزی به کار می‌رفت. دوره‌ی کلاسیک بازی بزرگ تقریباً فاصله‌ی زمانی بین مذاکرات ۱۸۳۰ ایران و روسیه تا معاهده‌ی ۱۹۰۷ روسیه و انگلیس را دربرمی‌گیرند. این اصطلاح نخستین بار توسط آرتور کنلی، افسر سرویس اطلاعاتی کمپانی هند شرقی، به کار رفت و سپس توسط رودیارد کیپلینگ، رمان‌نویس بریتانیایی، در سال ۱۹۰۱ و در رمان «کیم» بر سر زبان افتاد. لازم به ذکر است معادل روسی این اصطلاح «تورنمنت» یا «مسابقه‌ی سایه‌ها»^۴ است.

نویسنده، کتاب را با این پیش‌فرض و مقدمه آغاز می‌کند که روابط روسیه با ایران و خاورمیانه بسیار مهم است. نه به خاطر روسیه (آن‌چنان که در دوران جنگ سرد چنین بود)، بلکه به دلیل اعتبار و نقش

جمله‌ی این سفرنامه‌نویسان هستند که هرکدام با منظور متفاوتی به ایران آمده و بنابراین در نگارش اثر خود از سبک و انگیزه‌ی خاصی پیروی کرده‌اند.

فصل سوم با نام «رئوس کلی سفرنامه‌ها و نویسندگان آن‌ها» حاوی سه بخش فرعی است. ۱ - سفرنامه‌های پیش از قرن نوزدهم - ۲ - ویژگی‌های اصلی سفرنامه‌های روسی درباره‌ی ایران در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم ۳ - نویسندگان سفرنامه‌ها، به ترسیم چارچوب اصلی مکتوبات آن‌ها پرداخته شده است. تقسیم محتوای سفرنامه‌ها به دو مقطع زمانی قرن نوزده و پیش از آن، ویژگی‌های تاریخی و جغرافیایی این دو مقطع، اثرگیری فرهنگی و نوعی رابطه‌ی ایران و روسیه بر نگارش این سفرنامه‌ها و نقش سایر کشورها از جمله انگلیس، بر این گونه روابط از نکات بارز این فصل است.

فصل چهارم کتاب «مأموریت سیاحان در ایران» نام گرفته و دارای چهار بخش است: ۱ - اهداف و فعالیت‌های نظامی در ایران ۲ - دیپلماسی روسی در ایران ۳ - مهاجران روسی در ایران ۴ - تجارت روسی در ایران. یکی از جذاب‌ترین فصول کتاب همین بخش است که در طی آن به سابقه‌ی حضور افسران روسی در ایران و تذکره‌هایی که آن‌ها در خلال اقامت و مأموریت‌های خویش نوشته‌اند، می‌پردازند. با توجه به اینکه یکی از موضوعات مهم و اصلی سفرنامه‌ها، سیستم سیاسی و اقتصادی حاکم بر ایران، مناسبات قدرت، و رابطه شاه / دولت با مردم است؛ این فصل با بررسی اصول سیاست خارجی روسیه در مورد ایران، وضعیت و پیشینه‌ی دیپلمات‌ها، تجار و مهاجران روس در ایران، قرن نوزدهم را وامی‌کاود. از جمله‌ی این افراد **بارون کلمنت دوید** (۱۸۱۰ م) که نایب اول سفارت روسیه در تهران بود و **الکسیس سولتیکف** (۱۸۳۸ م) که در زمان محمدشاه قاجار در طی سفرنامه‌ی

را باهوش و خون‌گرم توصیف کرده‌اند. نتیجه اینکه برای ایجاد همدلی، اغلب سفرنامه‌نویسان قرن نوزده روس، ایران را به مانند کشور خویش یافته‌اند! سرزمینی اسرارآمیز، متفاوت از اروپا و دارای شاهکارهای هنری و معماری فراوان.

نویسنده براساس مطالعه‌ی تطبیقی حدود ۲۰۰ سفرنامه و منابع دست اول دیگر، در آرشیوها و کتابخانه‌های ایران و روسیه، کتاب خویش را به سبکی روان و داستان‌گونه تألیف کرده است. او که خودش دانش‌آموخته‌ی مطالعات خاورمیانه در دانشگاه‌های مسکو و نیویورک است، به تدریس تاریخ جهان، تاریخ خاورمیانه، تضاد بین اعراب و اسرائیل، رابطه‌ی اسلام و غرب، اسلام در آمریکا و اروپا، و اسلام در ایران اشتغال دارد. وی متخصص تاریخ و فرهنگ ایران در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم است. مقالات او پرشمارند و کتاب‌هایش عموماً با اقبال مواجه‌اند.

«ایران و روسیه در بازی بزرگ...» دارای ده فصل است. **فصل اول** با عنوان «تعیین مراحل» به توصیف سابقه‌ی دو هزارساله‌ی روابط ایران و روس پرداخته و اهمیت سفرنامه‌ها را بازمی‌گوید. **فصل دوم** «شیوه‌ی شرق‌شناسی روسی» نام دارد و دارای دو بخش فرعی است: ۱ - مفهوم شرق‌شناسی: روایت اروپایی غربی ۲ - هویت ملی روسی و شرق‌شناسی روسی. در این قسمت نویسنده ابتدا توضیح مفصل و سودمندی درخصوص شرق‌شناسی ارائه داده، آن را تعریف و طبقه‌بندی کرده و شرق‌شناسان و آثارشان را بررسی کرده است. سپس به سبک و سیاق روس‌ها و غربی‌ها در خاورشناسی توجه کرده و ضمن برشمردن خاستگاه و تفاوت‌های آن‌ها، علل این اختلافات را در بوته‌ی نقد قرار می‌دهد. درخصوص خاورشناسان روس نیز آن‌ها را به چند دسته تقسیم می‌کند؛ دیپلمات‌ها، افسران نظامی، اساتید، معلمان و هنرمندان از

نویسنده سه قشر روحانیون، دراویش و سیدها را نماد طبقات گوناگون اجتماع اسلامی ایران دانسته و نظرگاه سفرنامه‌نویسان نسبت به آن‌ها را از خلال کتاب‌های ایشان بیرون کشیده است

بوده‌اند؟ آیا اصول اخلاقی را به‌طور کامل رعایت می‌کردند؟ آیا زوایای پنهان زندگی شهری و روستایی مردم را با ظرافت بازگو می‌کردند یا در صراحت، کلام خویش کار را به گستاخی می‌کشاندند؟ میزان موفقیت و اقبال هر کدام از این شیوه‌ها تا چه حد است؟ این پرسش‌هایی است که پاسخ آن‌ها را می‌توان در همین فصل پیدا کرد.

فصل چهاربخشی هفتم «آموزش، فرهنگ و جامعه» نام دارد و هر کدام از بخش‌های آن عبارتند از: ۱- ارتش ایرانی ۲- فقدان آموزش ۳- طبابت ایرانی و ۴- ایران به مثابه کشور آشوب‌ها. در این بخش نویسنده مسأله‌ی آموزش و نسبت آن با فرهنگ را از خلال سفرنامه‌ها بررسی کرده است. آموزش‌های نظامی و پزشکی دو موردی بودند که سیاحان و سفرنامه‌نویسان مطمح نظر قرارداده‌اند و به عقیده‌ی نویسنده نیز در جامعه‌ی ایرانی این دو نوع آموزش نمود بارزتری داشته‌اند. همچنین فقدان آموزش همگانی در میان توده‌های مردم و انحصار آن به طبقات خاصی از اجتماع، آموزش اشراف و شاهدادگان، معلمان داخلی و خارجی، دروس سنتی و تعلیم و تربیت مدرن از جمله مباحثی‌اند که در این فصل مورد توجه قرار گرفته‌اند.

فصل هشتم یعنی «اسلام به‌عنوان چشم‌انداز سیاحان روسی» نیز چهار بخش دارد: ۱- روحانیون، دراویش و سادات ۲- شیعیان و سنی‌ها ۳- ایرانیان و لامذهب‌ها ۴- مراسم و آیین‌های اسلامی. محور اصلی این فصل رویارویی سیاحان با فرهنگ اسلامی ایران است. نویسنده سه قشر روحانیون، دراویش و سیدها را نماد طبقات گوناگون اجتماع اسلامی ایران دانسته و نظرگاه سفرنامه‌نویسان نسبت به آن‌ها را از خلال کتاب‌های ایشان بیرون کشیده است. نوع زیست و رابطه‌ی شیعیان و اهل تسنن، برخورد ایرانیان مسلمان با اقلیت‌های مذهبی و با بی‌ایمانان مطلق از دیگر مباحث این بخش است. از جذابیت‌های کتاب، یکی هم قسمت مربوط به آیین‌های اسلامی است که از زبان روس‌ها بازگفته می‌شود. مراسم تاسوعا و عاشورای حسینی، اعیاد مذهبی، نمازهای جمعه و جماعت، مراسم و جشن مختون کردن فرزندان ذکور، عقد و ازدواج اسلامی و روزه‌ی ماه مبارک رمضان از جمله‌ی این مراسم است.

فصل نهم «جنسیت و قومیت» نام دارد. عناوین بخش‌های فرعی این فصل عبارتند از: ۱- زنان ایرانی و حرمسراهای ملال‌آور ۲- تقدم دینی و قومی سیاحان. وصف موقعیت زنان ایرانی در قرن نوزده، وضعیت تحصیلی و خانوادگی آن‌ها، نوع پوشش و فعالیت اجتماعی عموم آنان

خویش وضعیت راه‌ها و شهرهای ایران در آن دوران را توصیف می‌کند، از اهمیت به‌سزایی برخوردارند.

«خود - بازنمایی سیاحان از طریق دیگر شرقی و خود انگلیسی» عنوان فصل پنجم کتاب است که چهارده صفحه را به خود اختصاص داده است. همان‌گونه که پیداست این بخش اندکی صیغه‌ی فلسفی و روان‌شناسی به خود گرفته است. در خلال این مبحث نویسنده به وجود دوگانه‌ی سیاحان روسی و گرفتاری آن‌ها در دوسوی خاورشناسی قرن نوزده می‌پردازد. علاقه‌مندی به شرق، اشتیاق به کشف اسرار آن، حیرت از آثار فرهنگی و هنری باطنی آن یک سوی این طیف و تمایل وافر به اروپا، اروپایی رفتارکردن و اندیشیدن، و اروپایی مآب زیستن وجه دیگر آن است.

فصل ششم با عنوان «تصویر ایران و مردم آن در سفرنامه‌های سیاحان روسی» شامل دو بخش است: ۱- قدرت نگاه ۲- سیاحان: شیوه‌ها و اصول اخلاقی. موضوع محوری این قسمت شیوه‌ی مکرر سیاحان به مسائل ایران است. آیا این جهانگردان به اندازه‌ی کافی با فرهنگ ایرانی - اسلامی آشنا بوده‌اند؟ آیا اصول اخلاقی را به‌طور کامل با فرهنگ ایرانی - اسلامی آشنا

علی‌رغم خون‌گرمی و خوش‌رفتاری ایرانی‌ها با میهمانان خارجی، اغلب آن‌ها نظر مساعدی به روس‌ها نداشته و در هر صورت بدانها بدبین بوده‌اند

روسیه و ایران

در قرن نوزده و اوایل قرن بیست منتشر شده و پنجره‌ای بی‌نظیر و یکتا به سوی تاریخ قاجاریه (۱۹۲۵-۱۷۹۷) می‌گشایند. با کمی استثناء، این سفرنامه‌ها عمدتاً توسط روس‌ها نوشته شده‌اند و تاحد زیادی از سوی محققان ایرانی، روسی و غربی، دست نخورده و بررسی نشده باقی مانده‌اند. به معنای دقیق کلمه، آن‌ها هم‌چون منابعی ارزشمند در خصوص تاریخ قاجاریه - که تا همین امروز اواخر مورد مطالعه و بدفهمی قرار گرفته‌اند - به کار می‌آیند.

سفرنامه‌ها در مورد جنبه‌های مختلف زندگی ایرانی از جمله توصیف شهرها و خانه‌ها، زندگی روزمره، آیین‌ها و مراسم گروه‌ها و قبایل مختلف دینی و اجتماعی، روابط خانوادگی و موقعیت زنان، تشیع و شعایر آن اطلاعات غنی به دست می‌دهند. آن‌ها شامل داستان‌ها و حکایت زنده و غالباً بامزه، نقشه‌ها، نقاشی‌ها و نمودارهایند. بیشتر سفرنامه‌ها توسط افسران نظامی روس و دیپلمات‌های روسیه که در «بازی بزرگ» نقش فعالی داشتند، نوشته شده‌اند: نبرد بین روسیه و بریتانیا جهت استیلا بر شرق. همین امر موجب می‌شود که این مطالعه به منبعی استثنایی جهت تحقیق در مورد «بازی بزرگ» بدل شود. آموزه‌ای که عمدتاً از چشم‌انداز انگلیسی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. تردیدی نیست که این کتاب به ویژه جهت رشته‌های استعمارشناسی، اسلام، شرق‌شناسی، تاریخ ایران، روسیه و خاورمیانه تألیف شده است، برای مجموعه‌ی کسانی که می‌خواهند در زمینه‌ی تاریخ و دین بازیگران معاصر این قسمت جهان، عمیق‌تر به مطالعه بپردازند نیز جالب خواهد بود.

پی‌نوشت:

- ۱ نامجو، عباس؛ سیمای فرهنگی ایران، تهران: عیلام، ۱۳۷۸، ص ۲۸۰.
- ۲ رستگارفسایی، منصور؛ انواع نثر فارسی، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۰، ص ۴۱۴.
- ۳ لرد کرزن؛ ایران و قشیه ایران، ترجمه‌ی غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳، جلد اول، صص ۴۸-۳۸.
- 4 The Tournament of shadows
- ۵ بازی بزرگ جدید به رقابت‌های کنونی بین کشورهای امریکا، روسیه، چین، پاکستان، ایران، ترکیه و هند برای تأمین درازمدت منابع وسیع نفت و گاز کشورهای متبوع خود از طریق خط لوله‌ی سراسری در جمهوری‌های تازه استقلال یافته‌ی آسیای مرکزی گفته می‌شود. این اصطلاح ابتدا توسط احمد رشید روزنامه‌نگار پاکستانی مطرح شد و برگرفته از اصطلاح «بازی بزرگ» است. (برگرفته از دایره‌المعارف اینترنتی ویکی پدیا)

و سپس توصیف حرامسراه‌های شاهی و بازگویی وضعیت زنان دربار از زبان کسانی که گاه در مقام سفیر و معلم خصوصی، ارتباط نزدیکی با اعضای خاندان سلطنتی داشتند، تقریباً در سفرنامه‌ی همه‌ی سیاحان روسی به‌چشم می‌خورد.

و در نهایت **فصل پایانی** و جالب کتاب «روس‌ها از چشم ایرانیان، آن‌گونه که جهانگردان تصویر کرده‌اند» نام دارد. آنتی رمانتیسیم، عنوان تنها بخش جنبی این فصل است که چهارده صفحه را به خود اختصاص داده. در این قسمت خانم آندروا گفت‌وگوی نویسندگان سفرنامه‌ها با ایرانیان را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و آن قسمت‌هایی را که به نقطه‌نظرات ایرانیان درخصوص روس‌ها مربوط می‌شود، به‌صورت مجزا دسته‌بندی کرده است. به‌طور کلی، علی‌رغم خون‌گرمی و خوش‌رفتاری ایرانی‌ها با میهمانان خارجی، اغلب آن‌ها نظر مساعدی به روس‌ها نداشته و در هر صورت بدانها بدبین بوده‌اند.

«روسیه و ایران در بازی بزرگ: سفرنامه‌ها و شرق‌شناسی» با یک نتیجه‌گیری (دو صفحه)، دو ضمیمه (ایران پیش از جنگ جهانی اول و سفرنامه‌ها)، مجموعه‌ای از یادداشت‌ها (۳۸ صفحه)، کتاب‌شناسی (۲۲ صفحه) و نمایه (چهار صفحه) پایان می‌یابد. این کتاب دارای مجموعه‌ای از تصاویر است که از آن جمله چشم‌اندازی از تهران (ص ۱۶)، بر قلعه‌ی دماوند (ص ۱۷)، لیانیکولاویچ برزین (ص ۴۶)، گریبایدوف (ص ۵۱)، یک اشراف‌زاده‌ی ایرانی (ص ۱۰۹)، موسیقی‌دانان ایرانی (ص ۱۱۹)، یک درویش (ص ۱۳۵)، یک سید (ص ۱۳۶) و یک زن در لباس خانه (ص ۱۵۷) بسیار زیبا و چشم‌گیر هستند.

صرف وجود این همه سفرنامه در یک دوره‌ی تقریباً صدساله نشان از شکوفایی فرهنگی، اهمیت نظامی، وجود امنیت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و اعتبار بازرگانی یک کشور است. اما بهره‌برداری از این وجوه مثبت، همواره مفید و بی‌غرض نبوده است کما اینکه گاه برخی دخالت‌ها، مانند نقش و نفوذ پنهان انگلیس در روابط ایران و روسیه، و گاه کارشکنی‌های خود روس‌ها، از عهدنامه‌ی ترکمانچای تا تأخیر و بهانه‌تراشی در تحویل پروژه‌ی نیروگاه بوشهر، ایرانیان را به بازاندیشی در این روابط سوق داده است تا در «بازی بزرگ جدید»^۵ بازنده میدان نباشد. ترجمه و ارائه نخستین سطور از فصل اول این کتاب پایان بخش این مقال است:

«روسیه و ایران در بازی بزرگ» نخستین کتابی است که به تحلیل دویست سفرنامه‌ی روسی درخصوص ایران می‌پردازد. سفرنامه‌هایی که